

Semantička struktura metafore u *Korenima Dobrice Ćosića*

Analizirana je struktura leksičkih i stilskih metafora u Korenima Dobrice Ćosića, sa ciljem da se kroz uočene semantičke modele definišu mehanizmi formiranja obeju metaforičkih vrsta. Konstatovano je da postoji analogija između modela jezičkih i tekstualnih metafora, na osnovu koje bi se stilske metafore mogle smatrati prvom, a leksičke drugom, završnom fazom u pomeranju značenjskih polja reči.

Uvod

U ovom radu izvršena je semantička analiza leksičkih i stilskih metafora, sa namerom da se izlaganjem modela konkretnih primera jednih i drugih iz ekscerpirane građe predstave mehanizmi njihovog nastajanja i njihova pozicija u procesu pomeranja značenja reči.

Semantičko polje svake reči obuhvata arhisemu, značenjsku komponentu višeg ranga i integralnu semu leksičko-semantičke kategorije kojoj leksema pripada (Gortan-Premk 1994: 253) i seme nižeg ranga koje bliže određuju pojmovnu vrednost reči, i diferencijalne su, tj. na osnovu njih međusobno se razlikuju pripadnici iste leksičko-semantičke grupe.

Metafora je regularna polisemička pojava u jeziku, što znači da obuhvata sve pripadnike ili bar većinu pripadnika neke leksičko-semantičke kategorije. Modeli metaforičke polisemantičke disperzije, prema tome, dobijaju se inventarizacijom leksičko-semantičkih grupa u kojima se metafora indukuje, s jedne strane, i onih u kojima se ona realizuje, s druge strane (Gortan-Premk 1994: 258).

Postoji suštinska jezička razlika između metafora u leksičkom sistemu i metafora u stilu (tj. tekstualnih metafora). Leksička metaforička transformacija predstavlja prenošenje imena sa jednog na drugi pojam, a zasniva se na analogiji značenjskih komponenata nižeg ranga posmatranih leksema. U procesu polisemantičke metaforične disperzije polazni pojam se prevodi u drugu leksičko-semantičku grupu, tj. njegova arhisema biva zamenjena

Ana Antić (1982),
*Naselje 7 sekretara
SKOJ-a, S-4, Bečej,
učenica 3. razreda
Gimnazije u Bečeju*

arhisemom semantičkog sadržaja drugog pojma. Učesnici metaforičnog značenjskog pomeranja imaju zajedničku jednu ili više sema nižeg ranga. Ukoliko je reč realizovana u sekundarnom značenju, njena semantička pozicija, mesto u linearnom poretku reči, mora biti određena sintaksičkim i semantičkim determinatorom. Tek tada možemo govoriti o metaforama u jeziku (Gortan-Premk 1994: 62).

Stilska metafora može se definisati kao metaforično pomeranje koje zahvata nešto širi odsečak teksta, dok transformacija u vezi sa leksičkim metaforama ne izlazi iz okvira jedne reči. Leksema u tekstualnoj metafori stoji u sopstvenom pojmovnom ambijentu, sama i nije pomerena, nego je upotrebljena u pomenoj metaforičnoj grupaciji reči (Grickat 1967). Tekstualne metafore su figurativna upotreba leksema u njihovim već postojećim značenjima (ugl. osnovnim), a ta se upotreba ostvaruje leksičkim slaganjem u sintagmama i rečenicama sa rečima inkompatibilnih semantičkih sadržaja. Stilska metafora realizuje se u istoj semantičkoj poziciji kao i samo značenje, lekseme bez sintaksičkih determinatora. (Gortan-Premk 1994: 64).

Pretpostavili smo da postoji analogija između modela nastajanja jezičkih i stilskih metafora, što je osnov za definisanje stilskih metafora kao početnog, a leksečkih kao završnog koraka u procesu pomeranja semantičkog polja reči u srpskom jeziku. Građa je ekscerpirana iz prvih 40 stranica *Korena* Dobrice Ćosića. U navedenom uzorku analizirani su svi primeri koji zadovoljavaju već pomenute kriterijume prepoznavanja i razlikovanja metaforičkih vrsta. Pronađeno je 49 leksičkih i 18 stilskih metafora.

Leksičke metafore

Definisali smo tri grupe osnovnih modela nastajanja leksičkih metafora. Grupe su formirane na osnovu osnove za metaforičku transformaciju relevantnih semantičkih distinktivnih obeležja: živo/neživo, konkretno/apstraktno i materijalno/nematerijalno. U okviru grupa osnovni modeli su predstavljeni navođenjem leksičko-semantičke kategorije reči u osnovnom značenju i leksičko-semantičke kategorije reči posle polisemantičke metaforične disperzije. Svi osnovni modeli nastajanja jezičkih metafora sadrže i izvestan broj modelskih varijanti, koje će takođe biti prezentovane i potkrepljene ekscerpiranom građom.

Modeli formirani na osnovu obeležja živo/neživo

1. Živo → neživo

Ovaj osnovni metaforički model obuhvata četiri modelske varijante sa relativno velikim brojem primera.

a) Svojtstvo živih bića (ljudi) → svojtstvo predmeta (tj. neživih pojmova):

Još istog dana utvrdiše za mene što sam noću prvi prešao prekomladog leda na Moravi, davio se i spasao, da nisam iz Prerova (8)

... u očima trnu i opet se pale retki i *bolešljivi* mehanski fenjeri... (20)

Pri *plašljivoj* i prljavoj svetlosti lampe stvari u sobi liče na strašila (24)

b) Radnja koju vrši živo biće → radnja koju vrši predmet:

Petnaest godina je prošlo, sada, sada će da *vrಿಸne* puška (16)

Nizbrdicom volovi pođoše brže, u škripi drvenih čivija *ciče* dukati u nedrima... (17)

Samo u jesen *šapuću* kace pune šljiva (11)

... i gde u bakraču obešenom o tavansku gredu izgubljeno *pevuši* vrela voda? (15)

c) Rezultat radnje koju vrši živo biće → rezultat radnje koju vrši predmet:

Opipa nedra: dukati mu se javiše sipljivom *cikom* (21)

Slušala je *ciku* (dukata) pod leđima, i bilo je strah i od njih i od njega razbešnjelog, vrištavog i prvi put jakog (23)

Pored njene ruke crknuto se ražabi platnena kesa i umuče, ove večeri poslednji, sipljiv *cik* dukata (22)

Šaka tresnu po kesi, a rezak *cik* dukata izgubi se u magli i tutnjavi... (19)

Brzo se širi *cvokot* leda (7)

d) Biomorfizmi → konkretan (fizički) pojam (neživi). Primeri u kojima je pomereno semantičko polje biomorfizama (antropomorfizama sa značenjem dela tela, zoomorfizama, pojmova iz botaničke sfere) najbrojniji su u sakupljenoj građi.

– Antropomorfizmi (neki od njih istovremeno znače i pojmove koji se odnose na životinjsko telo) realizovali su jednu vrstu modelskih varijanti metaforičke transformacije u smeru deo ljudskog i životinjskog tela → konkretan (fizički) neživi pojam – deo ljudskog tela → predmet:

A prerovski lovci na divlje guske rasuše priču oko ognjišta sa širokim i čađavim *jednjakom* (8)

... nazire se i *pesnica* drema pod kojim njegovima trule kosti duboko zatrpane (21)

i deo ljudskog i životinjskog tela → deo predmeta:

Mislim, puckaju koščice, jer se pod ledenom *kožom*, toplo kao krv, vuče zaobljena reka (7)

Šta će ti katolici da misle o nama Srbima kada tebe vide sa iscepanim *kolenima*? (30)

... a ona (reka) me za noge vuče u svoj okovani *trbuh* (8)

Pa posle – svadba, ja u *čelu* sovre, a muzikanti oko mene (16)

– U metaforičkim promenama značenja pojmova iz botaničke sfere u okviru osnovnog modela živo → neživo primećena je svega jedna vrsta

pravilnosti, predstavljena sledećim varijantama – pojam iz botaničke sfere (deo biljke) → predmet:

Aćim stade uz prozor: kroz ledeno *granje* crne se jasenovi (35)

i pojam iz botaničke sfere → predmet:

... pride prozoru i poče noktima da grebe ledeno *žbunje* sa stakla, da bolje vidi atnice i put pored jasenova (27)

– Kada su u pitanju zoomorfizmi kao osnov metaforizacije definisane su dve podvarijante metaforičkih modela – životinja → predmet:

... kao da ona zapoveda tom vojskom što iz crnih i suvih *gusaka* iskače na obalu reke (15)

Tada bi se sećao belog dima duvana Turkinje u crnim šalvarama što u ja godinskoj mehani sedi uvek u levom uglu od vrata, ispod slike – Rusi pre laze Dunav u osušanim *guskama* (15)

i deo životinjskog tela → deo predmeta:

Preko njene glave (Rusi) upravili *kljunove* i zamahuju sabljama (15)

2. Neživo → živo

Lekseme sa opštim značenjem neživih pojmova metaforizacijom proširuju svoje semantičko polje u smeru neživo → živo što je predstavljeno sledećom modelskom varijantom.

a) Predmet → živa bića (ljudi ili životinje):

Tek u ovom poslednjem čovečijem *konopcu* počinjemo zemlji da vraćamo dug i kosti ostavljamo njivama čija smo zrna zobali (10)

b) Predmet → deo ljudskog tela:

Dok su joj prsti dugo klizili po čvrstoj belo *kupi* i zaboravljeno zastajali na vršku, tamnom i šiljatom kao zrno drenka ... zapazila je da su i one, dojke, nekad bile manje i čvršće (22)

c) Nebesko telo → deo ljudskog tela:

Dva bela zagrljena *meseca* (11)

3. Neživo → neživo

Ovaj model nastajanja leksičkih metafora predstavlja drugi pravac proširivanja značenja reči iz leksičko-semantičke kategorije neživih pojmova.

a) Pojam iz zoološke sfere → predmet:

Najpre u sitne komade izlomi simit, zelenu zgrudvanu *paučinu* (14)

b) Predmet iz jedne leksičko-semantičke grupe → predmet iz druge leksičko-semantičke grupe:

Ledene *motike* prgavo mi naleću na glavu i ruke... (7)

4. Živo → živo

Ovaj model predstavlja mehanizam metaforične polisemantičke disperzije nekih biomorfizama (antropomorfizama i pojmova iz botaničke

sfere) iz kategorije živih pojmova. Primećene su dve vrste pravilnosti u takvom pomeranju semantičkih polja ovih leksema, tj. dve modelske varijante:

a) Pojam iz botaničke sfere (deo biljke) → deo ljudskog tela:

... njemu su samo okrnuli *list* na levoj nozi... (28)

b) Deo ljudskog tela → pojam iz botaničke sfere (deo biljke):

... on uzdahnu sa očima na snegu u *pazusima* jasenova (38)

Modeli formirani na osnovu obeležja materijano/nematerijalno

Materijalno → nematerijalno

Pomeranje semantičkog polja reči definisano ovim osnovnim modelom možemo potkrepiti sa samo pet pronađenih primera, a oni su bliže određeni trima vrstama metaforičkim modelskim varijantama:

a) Radnja koju vrši materijalni pojam → radnja koju vrši nematerijalni pojam:

Ne videh tako duguljastu ljusku da je nebo, i gde svi vetrovi *teku* tragom sunčevog i mesečevog hoda (8)

U četiri primera kakvo fizičko svojstvo je metaforičkom polisemantičkom disperzijom dobilo značenje svojstva iz sfere čulnih nadražaja (sluh). Definisali smo dve varijante:

b) Fizičko svojstvo → svojstvo iz sfere čulnih nadražaja (sluh):

Tupa lupnjava u uskom košu rebara, stegnutom gunjem i kožuhom, a kesa s dukatima prlji kožu i žulji rebra (16)

Odavno je iz njega iščilela radost od njihovog žutog svetlucanja i *tankog*, čistog zvuka (18)

Odavno je iz njega iščilela radost od njihovog žutog svetlucanja i *tankog*, čistog zvuka (18)

c) Fizičko svojstvo radnje → svojstvo radnje iz domena čulnih nadražaja (sluh):

... oni (dlanovi) *tanko* šušte, kao da su od suve jelovine... (27)

Modeli formirani na osnovu obelžja konkretno/apstraktno

1. Konkretno → apstraktno

Ovaj model metaforičke disperzije univerzalan je i najfrekventniji. Međutim, u analiziranoj građi osnovni semantički model živo → neživo ilustrovan je najvećim brojem primera, tako da je model konkretno → apstraktno drugi po učestalosti javljanja. Možemo ga potkrepiti sa jedanaest ekscerpiranih metafora razvrstanih u četiri varijante.

a) Radnja sa konkretnom (fizičkom) realizacijom → radnja iz sfere apstraktnog:

I *opletoše* oko mene svakojake priče, tajne i nagađanja, i posle deset godina još jednako *pletu*... (8)

Rekao je to da me *ujede*, pomisli Đorđe... (13)

A *vuče* me sebi čovečina sa podignutom rukom (7)

b) Konkretna (fizički) pojam → apstraktni pojam (iz sfere emotivnog):

Ne odgovara mu se na prvu Đorđevu *varnicu* (Koreni, 35)

c) Konkretno (fizičko) svojstvo → svojstvo iz sfere apstraktnog:

Krupne reči u seljačkoj dikciji (37)

Naš narod voli *tešku* i sporu reč (29)

d) Biomorfizam → apstraktni pojam. Proširivanje značenjskog polja biomorfizama u okviru osnovnog metaforičkog modela konkretno → apstraktno odvija se u tri različita smera. Zastupljene podvarijante su – pojam iz botaničke sfere (biljna vrsta ili deo biljke) → apstraktni pojam:

Život ionako nije bio moja *jabuka* (7)

Ljudi moga *lišća* ćutanjem moraju da se brane (8)

životinja → apstraktni pojam:

U tmni bez obala trnu vatreni *svici* što skaču iz očiju (15)

i deo ljudskog i životinjskog tela → apstraktni pojam:

Tebi kao milo što meni noćas propustiše *glavu*? (17)

Niko nije ni pretio tvojoj *glavi* (17)

2. Apstraktno → konkretno

Izuzetno su zanimljiva dva primera u kojima se analizirano značenje lekseme pomera u pravcu apstraktno svojstvo radnje → svojstvo radnje iz domena čulnih nadražaja (sluh):

... nešto je *tupo* lupilo u prozor i odbilo se... (33)

... onda je ono opet *tupo* lupilo u prozor... (33)

Stilske metafore

Uočene pravilnosti u mehanizmima nastajanja stilskih metafora razvrstali smo u dve grupe metaforičkih modela. U okviru definisanih grupa, osnovni semantički modeli predstavljeni su navođenjem leksičko-semantičkih kategorija leksema inkompatibilnih, uglavnom osnovnih, značenjskih sadržaja.

Modeli se sastoje od dva člana: lekseme (stilske metafore) i determinatora njene figurativne upotrebe. Grupe smo oformili na osnovu distinktivnih semantičkih obeležja leksičko-semantičkih kategorija čiji pripadnici učestvuju u građenju ove metaforičke vrste: živo i neživo, i materijalno i nematerijalno. Osnovni semantički modeli obuhvataju veliki broj varijanti. Svaka varijanta sardži jedan ili više sintaksičkih modela stilskih metafora.

Modeli formirani na osnovu obeležja živo/neživo

1. Živo + neživo

U okviru osnovnog semantičkog modela živo + neživo definisali smo četiri varijante, od kojih se prva grana u tri različita sintaksička modela, naredne dve u po jedan, a poslednja, pored četiri sintaksička modela, obuhvata i dve vrste varijanata.

a) Svojstvo živih bića + neživi pojam:

... vuče *zarobljena reka* (7)

Dva bela *zagrljena meseca* (11)

... po kojoj *vetar, obradovan* snegom, lako i vešto skače s grane na granu... (16)

b) Radnja koju vrši živo biće (čovek) + neživi pojam:

Mrak pokupi dukate (19)

... gde sa sobom *mrmore* isti razgovor čađavi *lonci* puni jagnjeće čorbe (15)

c) Svojstvo radnje koju vrši živo biće + predmet:

Ledene *motike prgavo* mi naleću na glavu i ruke (8)

d) Biomorfizam + neživi pojam. Antropomorfizmi svoju figurativnu upotrebu realizuju u jednom semantičkom modelu: deo tela živih bića + predmet (neživo biće):

... pa se dugim rukama bez zglobova i kostiju hvata za *čuperke drveća* i ljulja... (16)

Naježi se, ledene su *nozdrve vetra* (17)

... pa se (*vetar*) dugim rukama bez zglobova i kostiju hvata za čuperke drveća i ljulja, gibak, uvek mlad i najbrži (16)

Pojmovi iz botaničke sfere takođe učestvuju u građenju metafora u tekstu. Prisutan je jedan semantički model: pojam iz botaničke sfere + neživi pojam:

Posle, gledao je u *žbunić vatre*... (35)

2. neživo + živo (naslov četvrtog reda)

Dve metaforičke modelske varijante predstavljaju klasifikaciono raslojavanje ovog osnovnog semantičkog modela.

a) Predmet + deo tela živih bića:

... u odškrnutim vratima zabeleše se zubi u *busenu* mehanxijine *glave* (17)

b) Radnja koja se prenosi na neživi pojam u pravom objektu + deo tela živih bića

Grudi su iscepane (17)

3. neživo + živo (naslov četvrtog reda)

Semantička modelska varijanta reč iz jedne leksičko-semantičke grupe + reč iz druge leksičko-semantičke grupe, tačnije radnja koju vrši reč iz

jedne leksičko-semantičke grupe + pojam iz druge leksičko-semantičke grupe, podkrepljena je svega jednim primerom:

... a *kesa* s dukatima *prlji* kožu i žulji rebra (16)

Modeli formirani na osnovu obeležja materijalno/nematerijalno

1. Materijalno + nematerijano

Ovaj osnovni semantički model grana se u dve varijante:

a) Materijalni pojam + nematerijalni pojam:

U *tmini* bez *obala* trnu vatreni svici što skaču iz očiju (15)

Vetar je u *kanijama*, pa ni on ne zločini (7)

b) Radnja koja zahteva materijalni pojam + nematerijalan pojam

Pognut, brzo prođe kroz praznu i mlaku mehanu, *zalivenu* žučkastom *sve-tlošču*, *zadahom* užeglog loja i zagašenog ognjišta (17)

Izuzetno je zanimljiv složeni, tročlani semantički model nastajanja metafore u tekstu, koji je kombinacija semantičkih modela iz obe grupe – neživi pojam + radnja koju vrši živo biće (uglavnom životinje) i koja zahteva materijalni pojam + nematerijalni pojam:

... jer zapazili su, lopovi, da svakog proleća, kad *mesec* *popase noć*, do zore lunjam livadama (10)

U okviru analize stilskih metafora predstaviceemo i specifičan semantički model koji ne pripada nijednoj od pomenutih modelskih grupa – konkretan (fizički) pojam sa konkretnom (fizičkom) realizacijom → konkretan (fizički) pojam bez konkretne (fizičke) realizacije:

... i grešna *vatrica* opali mu ispučene jabučice pune sitnih plavkastih žilica (32)

Zaključak

Na osnovu analiziranih primera može se zaključiti da postoje značajne sličnosti između definisanih modela nastajanja leksičkih i stilskih metafora, tj. značajna poklapanja leksičko-semantičkih grupa koje sačinjavaju ove modele. Kod obeju metaforičkih vrsta javljaju se dve grupe semantičkih modela, formirane na osnovu semantičkih distinktivnih obeležja živo i neživo, odnosno materijalno i nematerijalno. U okviru ovih grupa uočava se niz gotovo potpunih podudarnosti u strukturi osnovnih semantičkih modela i modelskih varijanti.

Osnovni semantički model živo → neživo tj. živo + neživo karakterističan je za leksičke metafore i metafore u tekstu. Poklapaju se modelske varijante: svojstvo živih bića → svojstvo neživih pojmova i svojstvo živih bića + neživi pojam, odnosno radnja koju vrši živo biće → radnja koju vrši neživi pojam i radnja koju vrši živo biće + neživi pojam. Takođe, lekseme iz leksičko-semantičke kategorije biomorfizama (antropomorfizama i

pojmovi iz botaničke sfere) učestvuju u građenju obeju vrsta metafora. U ove dve analizirane metaforičke grupe primećeni su sledeći parovi gotovo identičnih značenjskih modelskih varijanti: deo ljudskog tela ili životinjskog tela → i + neživi pojam, odnosno pojam iz botaničke sfere → i + neživi pojam. Semantički model neživo → i + živo sa varijantom predmet → živa bića (deo tela živih bića), odnosno predmet + deo tela živih bića postaje takođe jedna od pravilnosti u mehanizmima nastajanja i leksičkih i stilskih metafora. Semantička modelska varijanta pojam iz jedne leksičko-semantičke grupe → i + pojam iz druge leksičko-semantičke grupe, koja pripada osnovnom semantičkom modelu neživo → i + neživo zajednička je jezičkim i stilskim metaforama.

Semantički model materijalno → i + nematerijalno u varijanti radnja koju vrši materijalni pojam → radnja koju vrši nematerijalni, odnosno radnja koju vrši materijalni pojam + nematerijalni pojam, takođe je zastupljen u obema metaforičkim vrstama.

Na osnovu navedene leksičko-semantičke uporedne analize zaključujemo da su metafore u tekstu pripremna ili prelazna faza u procesu pomeranja semantičkog polja reči od osnovnog do sekundarnog (sekundarnih) značenja. Ovo pomeranje uvek se kreće u pravcu značenjskog polja determinatora stilske upotrebe lekseme i prisutno je u leksičkim metaforama. Oformili smo i jednu grupu semantičkih modela, kao i jedan osnovni semantički model van nje i nekoliko modelskih varijanti leksičkih metafora koji se ne poklapaju ni sa jednim semantičkim modelom definisanim u okviru stilskih metafora. Ovi modeli ilustrovani su uglavnom izuzetno malobrojnim i retkim primerima, izuzev modela konkretno → apstraktno. Možemo pretpostaviti da i ovakve vrste leksičkih metafora imaju prelazne faze u procesu svog građenja u vidu odgovarajućih metafora u tekstu, s obzirom na činjenicu da je ta tvrdnja dokazana za osnovne semantičke tipove jezičkih metafora potkrepljene većim brojem primera. Međutim, za proveru istinitosti ove hipoteze potrebna bi bila obrada mnogo obimnije građe.

Izvor

Ćosić D. 1973. *Koreni*. Beograd: Prosveta

Literatura

Gortan-Premk D. 1994. Tipovi i vrste reči. *Južnoslovenski filolog*, L

Gortan-Premk D. 1995. Metafora, metonomija i sinegdoha u jeziku i stilu. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 23/2

Gortan-Premk D. 1992. O nekim modelima metaforične polisemantičke disperzije. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 20/2

Grickat I. 1967. Stilske figure u svetlu jezičkih analiza. *Naš jezik*, XVI/4

Semantical structure of metaphors in Dobrica Ćosić's *Koreni*

Meaning of lexical and style metaphors in Dobrica Ćosić's *Koreni* is subject of this work. The intention was to define regularities in their forming. Mechanisms of forming are established by setting up the lexical – meaning categories that took part in building the metaphors. We formed models of meaning dispersion in metaphors. Models were classified in groups on the basis of the semantical distinctive features: live/unlive, concrete/abstract and material/immaterial. All these groups can be found within lexical metaphors, but within style metaphors there are only first two groups. Each model contains a number of variants that are also presented. We came to the conclusion that there are important analogies between models of lexical and style metaphors. Based on that we can consider lexical metaphors the first step and textual metaphors the second, final step in changing the meaning fields of words.

